

ні. Крім того, що люди перебувають у суворій залежності від стихійних сил природи, вони також у тій або іншій мірі залежать одне від одного. На користь тези, що заперечує атрибутивний характер людської свободи, свідчить юридична практика всіх країн і часів. Вважається нормою те правило, що необхідно обмежувати, часто дуже істотно, свободу окремих індивідів, що характеризуються аномальною поведінкою, в ім'я блага усіх. У такому випадку свобода повинна бути формально доступною всім, хоча фактичне її втілення відбуватиметься по-різному, і таке становище буде вважатися справедливим.

На думку Гегеля, справедливість полягає в тому, щоб зрештою запанувала свобода. Проте, швидше за все знайдеться чимало людей, що наврод чи задовольняться однією лише формальною свободою. Окремі індивіди і цілі співтовариства можуть думати, що в силу особливих переваг вони заслуговують більшого ступеня свободи, чим той, що впливає лише з її формального характеру, і стан такої формальної свободи буде сприйматися ними як несправедливий. Проте загальна справедливість говорить: кожному - своє, тобто, кожному - свою частку свободи. Про свободу як субстанціональний стан людського духу тут не йде мова. Про неї можна вести суперечки на теоретичному рівні. Завдання практики, і юридичної практики в тому числі, полягає в тому, щоб зберегти ціле, захистити людське співтовариство. Якщо окремі індивіди будуть зазіхати на цінність цілого, якщо вони будуть підривати основи людського буття, якщо змістяться чаші ваг, то грізна рука богині справедливості Феміди відновить рівновагу, порушені межі свободи будуть відновлені і загальна міра дотримана.

Список літератури:

1. Дигесты Юстиниана. М., 1984. 2. Гегель Г. Философия права. М., 1990. 3. Паскаль Б. Мысли // Франсуа де Ларошфуко. Максими. Блез Паскаль. Мысли. Жан де Лабрюйер. Характеры. М., 1974.

Надійшла до редколегії 29.08.99

І.В.Гордієнко-Митрофанова

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ І АКСІОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ МАРГІНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Вихідна *диспозиція* «традиції - інновації» завжди зберігає свій глибинний культурний зміст, прихований, однак, від безпосереднього спостереження в епохи «буття порядку». Але в часи «розвінчання колишніх кумирів» утілені тенденції й інноваційні прозріння утворюють *опозицію*, протистояння, відновлюючи колізію старого й нового. Саме тоді диспозиція «традиції - інновації» розглядається як яскраве вираження діалектики розвитку культури, реальний зміст якої (диспозиції) полягає в уявленні про прогресивний розвиток: кожна соціокультурна система має свій час буття.

Хоча традиційні й інноваційні форми в культурі багато в чому визначають процес її розвитку, антагоністичне їх існування має тимчасовий характер. Історичність розв'язання антагонізму між ними дає всі підстави вважати, що інновації в культурі пов'язані з конфліктними ситуаціями в її розвитку, обумовлені реальними суперечностями соціально-культурної дійсності. Трансформація основ соціального буття і виникнення інших його потреб свідчить про втрату колишніми культурними стандартами своєї регулятивної функції, що й ініціює до життя культурні новачії.

У таких випадках простежується деструкція єдності культурного процесу, виникає *маргінальний* стан. У маргінальних умовах колишні цінності і норми вже не працюють (або майже не діють), а нові відсутні (або ще остаточно не оформилися). Тут і виникає проблема маргінального феномена.

Саме слово «маргінальність» від латинського «*margo*» - «край», «кордон», «межа» і передбачає первісно двояке тлумачення: те, що розмежує, знаходиться між, і те, що знаходиться скраю, витиснуте на периферію і, водночас, обмежує і замикає. Значення терміна в даний час конституюються на трьох головних значенневих рівнях:

- на соціологічному - як проміжне положення індивіда стосовно будь-яких соціальних спільностей;

- на психологічному - як сукупність специфічних форм внутрішнього і зовнішнього конфлікту в особистості, яка опинилася в маргінальних умовах;

- на культурологічному - як тип мислення, характерний, наприклад, для прошарку інтелектуалів, яким властива тенденція до скептичного положення поза науковим дискурсом; ця тенденція, з точки зору соціально-психологічної, виявляється в збільшенні привабливості *не-соціалізації*, тобто соціальної незаангажованості мислячої людини.

Філософські ж інтереси усі здебільшого, з одного боку, прив'язуються до людської екзистенції, а, з іншого боку - до моделі соціальної реальності, у якій маргінальність розглядається як щось іманентне нормативній структурі суспільства, первинними же об'єктами філософської рефлексії, у рамках маргінального питання, стають історія в її перехідні періоди та маргінальний комплекс у свідомості.

У нас є всі підстави думати, що в сучасному соціогуманітарному знанні маргінальна проблематика носить фрагментарний характер, оскільки представники різних приватно наукових підходів будували самостійні концепції, не спираючись на філософське розуміння феномена, артикулюючи окремі його аспекти. Таким чином, вільно або мимоволі неминує відбувалося «зубожіння» атрибутів поняття, наприклад, такого, як свобода. Нерідко маргінальність одержувала негативні або беззмістовні характеристики: «маргінальність... прагнення піти з зони підвищеної напруги суспільного і державного життя на її периферію...» (Г.С.Кнабе); «масові повсякденні феномени... являють собою вид «масової маргінальності» і часто начебто невидимі» (Н.Н.Козлова).

Подібні дефініції вели і ведуть до суперечливих рекомендацій у плані подальших перспектив розробки проблеми.

Іншими дослідниками маргінальне бралось або конкретно соціологічно, або етнологічно, або психологічно. Знаходили і створювали найбільш сприятливі умови для культивування еталонної моделі маргінала, як фігури мігранта із села в місто або як представника групи, який перебуває на периферії виробничого процесу. Маргіналізацію ідентифікували як люмпенізацію. Мислення соціально неангажованого інтелектуала розглядали як типово маргінальний комплекс у свідомості тощо.

Повсякденне вживання поняття «маргінальність» і семіотично близьких конструкцій - «маргінальне», «маргіналізація», «маргінал» тощо - у дескриптивному контексті етносоціальних процесів, а так само постійна артикуляція синонімів терміна, таких, як «проміжний», «прикордонний», «той, що стоїть на краю» стали одними з факторів генералізації даної категорії і використання її в інтерпретації практично всіх негативних явищ соціального життя.

Незважаючи на в цілому конструктивний характер концепції маргінального Р.Парка і його послідовників, вона (концепція) майже утратила свою евристичну цінність, зокрема, новаторський потенціал, що характеризує маргінального суб'єкта.

Але якщо у ході розвитку теорії і практики соціології і психології категорія маргінальності усі більш і більш операціонізувалася, то в дослідженнях пізнавальних процесів вона тривалий час продовжувала трактуватися натуралістично: етносоціологічно або соціопсихологічно. Це також сприяло витисненню категорії маргінальності зі спектра дефініцій інноваційних процесів, її місце зайняли інші терміни. Проте категорія маргінального продовжувала існувати й усе напслегливіше акцентувала себе в передхідний період.

Р.Парк у спробах охарактеризувати новий тип особистості, який формується на індивідуальному рівні глобального соціально-етнічного процесу взаємодії культур, прийшов до наступної тези: найбільш вільний тип особистості - *маргінальна людина*, не зв'язана цілком із жодним видом традицій; традиції і моральні норми є основними обмежниками свободи самовираження.

У концепції маргінального Р.Парка ми вбачаємо найважливіші архетипи, структурні елементи реальності, що знаходяться в зародку можливості всіх соціокультурних процесів і систем, артикульованих діалектикою соціального розвитку у відношеннях: старе - нове, традиції - інновації; відносне - абсолютне і т.д. Але на відміну від Р.Парка ми абстрагуємося від «суб'єкта-особистості», виходячи на рівень більш великої масштабної модифікації: сукупного суб'єкта - «суб'єкта-суспільства».

Спробуємо дати попереднє визначення маргінальності.

Маргінальність - явище або сукупність явищ, що розгортаються в умовах розпаду колишньої аксіосфери, - як цілокупності цінностей, закономірно сформованих у соціокультурному середовищі, із утратою відчуття компліментарності як до заданого рівня ціннісної ієрархії, так і до аксіопозицій минулого, - і одночасно в умовах формування нових цінностей.

Нам хотілося б виокремити в понятті маргінальності діалектичну властивість, що полягає у властивій їй свободі вибору, і те, що реальність маргінального - це потенційна можливість. Маргінальні умови характеризуються суперечливим характером:

- тенденцій, що задаються старими відмираючими і новими народжуваними типами влади. Сьогодні - це бюрократичні структури, з одного боку, і інформаційні, комерційні організації - з іншої;

- способів функціонування і форм вираження цінностей, що визначають реальний соціальний контекст суспільства;

- спектра філософських основ людського буття, що вимагають вироблення нових, методологічних засобів пізнавальної діяльності.

Іншими словами, маргінальний стан соціуму - це етап визрівання, «нашупування» нових структур соціокультурного дискурсу. *Поняття «маргінальність» виражає діалектику розвитку культури як заперечення однієї (старої) і самоствердження іншої (нової) системи способів реалізації цінностей і форм їхньої репрезентативності в соціокультурній реальності.*

Сьогодні у зв'язку із соціально - політичними процесами, що відбуваються в нашому суспільстві і характеризуються, з одного боку, десакралізацією усіх форм культури, а з іншого боку - становленням формотворної, загальнотеоретичної і методологічної парадигми розвитку національної культури, ми усі, у системі нашого суспільства, ідентифіковані як маргінали - поставлені на грань двох культур: відмираючої і тієї, що народжується: «... ні традиційне, ні те, що йде на зміну, не мають стійкого положення» [1, с.340]. Виникла необхідність якісного інтегрального визначення маргіальності, що набуває статусу загальнокультурної проблеми. Осмислення маргіальності - питання існування і виживання, зокрема, української культури, тим більше що практика сучасного життя дозволяє адекватно розглянути об'єкт нашої філософської рефлексії в реальних умовах його розвитку.

Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми, як нам здається, є вивчення аксіологічних основ маргінального періоду. Наявність цієї ідеї, поперше, дозволить досліджувати ціннісне поле суспільства, супроводжуючи загальнотеоретичні висновки емпіричним матеріалом, накопиченим у галузі соціології; по-друге, являє собою спробу спрогнозувати перспективи спрямованості культури нашого суспільства в постмаргінальний період, спираючись, зокрема, на аналіз окремих соціальних інститутів.

Вивчення аксіологічних параметрів того або іншого товариства має своєю метою установити, які цінності знаходять своє практичне втілення в

той або інший період. Справа в тому, що перехід, що відбувається, від «буття порядку» до нового змісту буття призвів до іншого осмислення історії і культури, «історії неявного, імпліцитного, історії дифузійного і розмитого, історії, хронологічні рамки якої не визначені» (Ж.М.Гофф).

Отже, актуальність маргінального питання обумовлена наступними моментами.

Перший - це становище України, що, з одного боку, переживає перехідний період від одного типу ціннісної свідомості до іншого і вимагає регулювання внутрішніх взаємодій. З іншого боку, її становище посилюється переходом людства від тієї моделі дискурсу, що склалася в європейській культурі Нового часу до іншої, нової. У зв'язку з цим виникає необхідність такої концепції маргінальності, що могла б адекватно експліциувати аксіосферу культури суспільства, і дозволила б прогнозувати і впливати на негативні процеси, що мають місце в соціальній реальності. Особливого значення такий підхід набуває в процесі реконструкції та трансформації соціальних інститутів в Україні.

Другий - це відсутність на сьогоднішній момент загальноприйнятої всеосяжної концепції історичного розвитку. У цьому плані перспективним може стати відродження напрямку в соціальній філософії, що розглядає історію як розвиток і зміну соціокультурних форм. І, як нам здається, одним з іманентних джерел соціокультурного розвитку виступає маргінальність.

У запропонованій нами інтерпретації маргінального досліджуваного феномену імплікує наступні соціокультурні інваріанти: *непевність*, яка припускає усі види неясностей, протиріч і напрямків розвитку суспільства, що акцентують саме буття людських індивідів, яка створює позитивну соціокультурну напругу, для вироблення його нових форм; *фрагментарність*, що виявляється в протистоянні традицій і інновацій; *презентація перверсій*,¹ процес, що характеризує усі форми аксіосфери, включаючи і моральний зміст, і релігійний, і політичний, і естетичний.

Третій момент, - у сфері соціальної прагматики, - це необхідність для сучасної національної свідомості рефлексувати феномен маргінального як вираження *специфічності* ситуації, і, одночасно, як *загальної закономірності* в історичній біографії суспільства, у періоди, коли воно намагається виявити продуктивні зв'язки старого і нового, збереження і відновлення соціокультурних форм. Аналіз *ціннісного диспозитиву* аксіосфери маргінального, під яким ми розуміємо систему суб'єктних-об'єктних відношень у «світі втілених цінностей», дозволить побачити джерела відкриття інноваційних структур усередині традиційних у формі відтворення соціального досвіду, імплікуючого традиції в продовжуваному діалозі, точніше в полілозі, розвинутих і встановлюваних форм діяльності культури. Оскільки всі

¹ Від англ. *perversion* – збочення, перекручування, розладнання.

сутнісні компоненти аксіосфери, деякою мірою, рівноцінні, питання про їх евристичність частково знімається питанням про їх стійкий консенсус, про поєднання цих компонентів і механізмах їхньої взаємодії. У цьому плані реконструкція культурних стереотипів і домінуючих орієнтацій у маргінальних умовах має неповторний культурний сенс і особливу пізнавальну цінність.

Список літератури:

1. Босков А. Социальные изменения: основные проблемы возникновения теоретических и исследовательских центров //Беккер Говард и Босков Алвин. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении. Пер. с англ. В.М. Карзинкина и Ю.В. Семенова. Общая ред. и послесловие проф. Д.И.Чеснокова. М., 1961.

Надійшла до редколегії 06.07.99